

ANTİK ÇAĞ VE RÖNESANS'DA GELİŞEN "EVRENSEL YURTTAŞLIK" ANLAYIŞININ MODERN DÖNEMDEKİ YANSIMASI: FRANSIZ YURTTAŞLIĞI

YRD. DOÇ. DR. FİKRET ÇELİK*

GİRİŞ

Modern çağda siyasetin ve siyaset felsefesinin ana konularından biri hâline gelen yurttaşlık (*citizenship*)¹, modern döneme yön veren "doğal hukuk felsefesi" ile modern devlet kavramının doğuşunda önemli bir yeri olan/olduğu düşünülen "egemenlik" olgusunun birbiriyle çelişik olduğu düşünülen "insan" düşüncesinin bir yansıması olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Uygarlık öncesi durumlarından çıktıklarına inanılan insanoğlu bir uzlaşmayla birlikte egemenlik teorisine temel teşkil edecek olan "yöneten-yönetilen" ilişkilerine doğru yönelmiş ve buna karşılık egemenlik de insanoğlunun yurttaşlar olarak; yani yeni şekliyle "siyasal bir bütünlüğün üyeleri olarak (*ex novo*)" yeni bir topluma giden sürecin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece birey veya insandan ayrı olarak değerlendirilen yurttaş(lık), siyasal bir dönüşümün sonucunda "genel çıkarın", "özel çıkarın" önüne geçmesinin gerekliliğinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda toplumu oluşturan bir kişi olarak yurttaş, "hem 'iyi' bir yurttaş, hem de ortak güçle güçlendirilmiş bir varlıktır: genel çıkarı (yurttaşlık ödevleri, uygarlık) dikkate almaya yönlendirilmiş, karşılığında da halkın haklarının garantisini almış" bir birey

* Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

olarak nitelendirilmiştir (Jaume 2003: 992).

Bu şekilde teorik olarak değerlendirilen, önce Antik Çağ'da Yunan kent devletlerinde, Romanın cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde, sonra Rönesans zamanın genel olarak İtalyan kent devletlerinde gündeme gelen yurttaşlık, modern çağa girilirken de İngiliz ve Fransız aydınlanmalarında geleneksel değerlerden arınmış "akıllı bir varlık olarak" görülen "yeni" yurttaşlık kavramı üzerinden günümüzde ise genelde ulus devletin yapısal geleceği konusunda yoğunlaşan post-modern olarak değerlendirilen (radikal demokrasi, çok kültürlülük ve komüniteryanizm vs. dâhilinde) teoriler çerçevesinde hakları, ödevleriyle birlikte kamusal alandaki rolü tartışılmaya açılmış "demokrasi içerisinde nasıl değerlendirilmesi gereken bir varlık" olması çerçevesinde ele alınan bir olgudur.

Bu tartışmaların ana nüvesini, Fransız Devrimi'nden sonra gündeme gelen ve "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nde güvence altına alındığı ifade edilen "eşit ve özgür" bireyleri ifade eden ve toplumun "genel çıkarı" doğrultusunda davrandığı takdirde kendi çıkarlarını da koruyabileceği ortaya konan yurttaşlık olgusunun son iki yüzyılı aşkın sürede yaşanan siyasal, ekonomik, sosyal ve felsefi gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan "Fransız Yurttaşlığı" oluşturmaktadır. Genel olarak devrim sonrası geliştirilen halk egemenliği olgusu üzerinden hareket eden ve bu şekilde oluşan Fransız yurttaşlık anlayışının, bir ihraç nüvesi olarak değerlendirilen bir düşünce sistematığı olarak hem Fransa'da, hem de XX. yüzyılda kurulan ulus-devlet yapılanmalarının siyasal anlayışlarının temelini teşkil ettiği genel bir kabuldür.

Bu çalışmada XX. yüzyılın büyük bir bölümünü etkileyen Fransız yurttaşlık anlayışının etkisiyle gelişen ulus-devletlerin oluşturduğu bir "dünya sistemi" ve bugün yine bu devletlerin siyasal, sosyal ve felsefi olarak kendi siyasal yapılarıyla rejimlerini "daha fazla demokratik siyasal yapı olma/olabilme" adına ürettikleri tartışmalarda önemli bir yere sahip olan "evrensel yurttaşlık" anlayışının tarihsel kökenleri birinci bölümde tartışılacaktır. Aydınlanma döneminde gelişen Fransız yurttaşlığının gelişme koşulları ve genel özellikleri ikinci bölümde incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Fransa'da günümüzde yaşanan rejim içerisinde yurttaşlık olgusunun yeri ve ülkedeki göçmenlerin evrensel yurttaşlık anlayışı çerçevesindeki tartışmaların bir değerlendirmesi yapılacaktır. Son olarak çalışma, bir "değerlendirmeye" sonuçlandırılacaktır.

EVRENSEL YURTTAŞLIK ANLAYIŞININ TARİHSEL KÖKENLERİ (ANTİK ÇAĞ'DA VE RÖNESANS'TA YURTTAŞLIK DÜŞÜNCEİ)

Yurttaşlık düşüncesinde de siyaset felsefesinin birçok konusunda olduğu ilk referans düşüncelere Yunan medeniyeti içinde ortaya çıkan fikirlerde rastlanmaktadır. Bu anlamda siyasete ilişkin sorunları ciddi şekilde ele alan ilk düşünür olarak nitelendirilen Aristoteles'in görüşleri incelenmeye değerdir.

Platonun Akademisinde eğitim görmüş olan Aristoteles üzerinde bu geleneğin izlerini görmek mümkündür. Bu okulun, "evrensel" olarak ele aldığı siyasal kavramların şekillenişinde ve özellikle kültürel siyasal yapıların temel dinamiklerinin incelenişi içeren günümüzdeki toplumsal antropoloji, siyaset antropolojisi ile kurumlar tarihi adına önemli bir altyapı oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu gelenek

çerçevesinde fikirler üreten Aristoteles'in siyaset felsefesinin Batı düşüncesinde ele alınmasında bir milat olduğu ve yine onun ürettiği kavram ile tasarıların da çeşitli tanımlamalar için bir köken oluşturduğu ifade edilebilir. Özellikle Aristoteles'in

Roma döneminde yurttaşlığın ele alınışı Yunan kökenli yurttaş anlayışından bazı farklılıklar göstermiştir. Genelde hak anlayışından ziyade bir ödev ve sorumluluk bilinciyle bezenmiş yurttaş algılanışının literatüre girişini simgeleyen "Roma yurttaşlığı", bu dönem boyunca ciddi bir toplumsal sistem ögesi olarak işletilmeye çalışılmıştır. Roma'daki bu sistemde görevlerle, hakların dengelenmeye çalışıldığı görülmüştür.

Politeia adlı eserinde ele aldığı konular, Yunan medeniyetinin Aydınlanma Çağında yeniden ele alınarak değerlendirilmesi adına en önemli referans olarak görülmesine neden olmuştur. Aristoteles'in, bu eserde site yaşamını bir örnek topluluk olarak görmesi ve "mutlu yaşam"ın gerekli koşullarından biri olarak ifade etmesi "site yurttaşlığı" olarak nitelendirilen "evrensel yurttaşlık" olgusunun tartışılmasında ana zemini oluşturmuştur. Atinanın bir siyasal sistem olarak ayakta kalmasına yönelik olarak geliştirmiş olduğu yönetim çeşitlerinin dönemsel ve zaman olarak geçirdiği/geçirmesi gereken şekiller üzerinde duran Aristoteles, devlet adamının bu anlamdaki rolü üzerinde durmuş ve bu anlamda yönetimin olumlu bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli toplumsal bütünlüğün sağlanabilmesi bağlamında "yurttaş" kavramını ifadeye çalışmıştır. Bu anlayışa paralel olarak Aristoteles, cumhuriyet ve demokrasi düşüncelerinin üzerinde durduğu toplumsal özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin önemli argümanlarından biri olan "evrensel yurttaş" olgusunun eski Yunan toplumunun birliği adına ve "erdem" anlayışı ile toplumu nasıl şekillendirebileceği yönündeki "ilk" olarak nitelendirilebilecek olan bazı düşünceler de öne sürmüştür. Aristoteles'in bu bağlamda öne sürdüğü görüşler Roma felsefesinin, Stoa düşüncesinin ve onların bariz etkisinin bir sonucu olduğu iddia edilen "hak" ve "ödevleriyle" bir bütün olarak değerlendirilen yurttaşlık anlayışının teorik altyapısının temel taşı olarak görülmüştür. Aristoteles'in bu yaklaşımıyla, tüm siyasal düşünce içerisinde topluma yaptığı vurgu ve toplum istikrarına verdiği önem ile toplum içinde birliğin sağlanması için bireyi öncüleyen yurttaşlık düşüncesinin gelişmesi adına önemli bir referans noktası olarak ele alınmıştır (Pellegrin 2003: 99-110).

Aristoteles'ten sonra yurttaş anlayışına belli noktalarda katkı sağlayan ve Batı düşünceler tarihinde bu kavramın pratik olarak anlaşılabilirliğine en önemli katkı Roma döneminde ele alınış şeklinden kaynaklıdır. Ancak Roma döneminde yurttaşlığın ele alınışı Yunan kökenli yurttaş

anlayışından bazı farklılıklar göstermiştir. Genelde hak anlayışından ziyade bir ödev ve sorumluluk bilinciyle bezenmiş yurttaş algılanışının literatüre girişini simgeleyen “Roma yurttaşlığı”, bu dönem boyunca ciddi bir toplumsal sistem ögesi olarak işletilmeye çalışılmıştır. Roma’daki bu sistemde görevlerle, hakların dengelenmeye çalışıldığı görülmüştür. Özellikle kamusal ve özel yaşam alanları arasındaki ayrım net olarak yapılmaya çalışılmış, ancak yurttaşlık, siyasal ve kamusal hayata katılma şeklinde bir tasnife konu edilmiştir (Heater 2007: 52). Bu bağlamda önemli Romalı düşünür Seneca (MÖ 4-MS 65), herkesin yurttaş ve insan olarak mensubu bulunduğu topluma hizmet etmesini “kutsal” sayılacak bir faaliyet olarak saymasıyla bu konu çerçevesinde ciddi bir anlamlandırmada bulunmasıyla ön plana çıkmıştır. Seneca, önemli olanın devlet değil içinde yaşanılan cemiyet olduğunu belirtirken, üyeleri birbirine bağlayan bağlarda hukuki ve siyasi ilişkiler kadar dini, ahlaki ve geleneksel değerleri de önemli görmüş ve yurttaşlığın “toplumsal” bir faaliyet olarak gerekliliği üzerinde durmuştur. Seneca, Roma’da, toplumsal hayatın önemli bir şekillendiricisi olan “evrensel” olarak nitelendirilen siyasal ve felsefi değerleri önceleyen Stoacı geleneğe göre², her kişinin, bilge bir kişi olarak elinde siyasal güç olmasa da insanlığa hizmet etmek adına toplumun emrinde bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Seneca bu kişinin, bir devlet görevlisi olan ve halkın hizmetinde olması gereken yöneticilerden hem daha etkili, hem de soylu bir görev yaparak devletine, yani halkına hizmet edebileceğini ifade etmiştir. Senecanın bu Stoacı çerçeve içerisinde ele aldığı yurttaşlık anlayışı, dünyadaki tüm siyasal ve sosyal çerçevedeki birey ile devlet arasındaki ilişkileri şekillendiren yegâne kültürel sistem olarak “evrensel yurttaşlık” anlayışı olan düşüncenin de ana çerçevesinin oluşmasında önemli bir işleve sahiptir (Sabine 1969a: 170-171).

Seneca anlaşıldığına göre bir siyasal yapı olarak Roma Cumhuriyeti’nde halk ile birey ilişkilerini irdeleyen, yurttaşlık erdemine ve devlet hizmetinin bireye getireceği katkılara ilişkin fikir üreten, yurttaşları devlet işine girmeleri için yüreklendiren bir düşünür olarak görülmektedir. Seneca bu şekilde alınacak manevi hazzın, maddi hazlara olan yüceliğini ön plana çıkarması açısından önemli Romalı düşünür ve “vatana bağlılık” düşüncesinin mimarlarından olan Cicero’dan³ ayrılmıştır. Birçok yazara göre Seneca, dinsel ve geleneksel yönden insanların kazanacakları faydaları ön plana çıkarmasıyla, Hristiyanlık öncesi dönemde yurttaşın ödevlerle yüklü bir öge olarak ele alınışına ilişkin görüşleriyle, Ortaçağ’daki ahlâki ve dinsel düşünce ikliminin hazırlanmasında önemli bir figürdür (Sabine 1969a: 171-172).

Yunan ve Roma medeniyetine bağlı bir şekilde ifade edilen bu evrensel yurttaşlık anlayışı/anlayışları yüzyıllarca Ortaçağ’da yürütülen yönetim biçimlerinin baş unsurlarından birini teşkil etmiştir. Ancak Ortaçağ Avrupa’sında bazı kent devletlerini çıkardığımız zaman yurttaşlığın pratikte bir anlam ifade edebildiğini söylemek zordur. Yine de bir yurttaşlık rolünün icra edildiği ve bu kavram üzerine belli yorumlara gidilen bu dönemde yurttaşlık, Hristiyanlık özelinde dinin “sorgulanamaz hâkimiyeti” ve “üstünlüğü” ile kent de “ayrıcalıklı bir statüyü” ifade eder tarzda ele alınmıştır (Heater 2007: 67-68).

Geçiş dönemi olarak belirtilen bu süreçte, özellikle İtalyan kasaba ve kentlerinde yaşayan insanlar, kendilerini Kutsal Roma İmparatorluğu’nun uzantısı olarak gören aristokratik yöneticilerin elinden kurtulmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu kasabalarda ve kentlerde yaşayan halk, buldukları yerleşim yerlerini, tüm

yürütme görevlerini kendi üstlerine alarak birer “komün”^{e4} dönüştürmüşlerdir (Skinner 1993: 125). Bazı yazarlar ticaretin de geliştiği bu dönemi, feodalizmden, kapitalizme geçiş süreci olarak görmektedirler. Bu dönemde ağır basan durumun “üst yapısal” faktörlerdeki değişim olduğunu vurgulayan birçok yazar, özelde tekrar Roma Hukuku geleneğine dönüşün ve kentli yurttaşlık kavramlarına yapılan atıfların önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Çağın bir anayasal zorunluluğu olarak tekrar gündeme gelen Roma Hukuku, kent devletlerinin siyasal, sosyal ve ekonomik olarak felsefi alt yapısının oluşmasına büyük katkı sağlamıştır (Mooers 2000: 56).

Rönesans döneminde ise yurttaşlık vurgusuna dayanan bir özgürlük anlayışının toplumu önceleyen bir idarenin sürdürülebilmesine nasıl katkıda bulunabileceği sorusunun cevabı genelde yukarıda da ifade edilen kentlerde aranmıştır. Ancak bu, üst tabakadaki insanların birbirleri arasındaki eşitliğin mahiyetinin ne olabileceğinin tartışılması niteliğinde gelişen bir düşüncenin ürünü olmuştur. Bu durum, ekonomik yönden güçlü tabakanın ülke veya kent yönetimi üzerinde etkili olduğunu ve ticaret ile uğraşan kimselerin yurttaşlık haklarından faydalandıklarını, köylülerle, şehirde ticaret ile uğraşmayan kimseleri kapsar bir statüyü ortaya çıkarmadığını göstermektedir. Floransa diğer şehir devletlerine göre, bu çatışmalardan kendini çabuk kurtarmış, sorunlardan daha az etkilenmesiyle ve bağımsızlığını uzun süre korumayı başarabilmesiyle ön plana çıkmış bir siyasal yapı olarak görülmektedir. Floransa, devlet adamları ile bu konulara kafa yoran insanların bizzat pratik olarak kentin yönetiminde bulunmaları nedeniyle şanslı bir şehir olmuştur. Çünkü özellikle meclislerde yasal ve ekonomik olarak alınan kararların, bireylerin toplum içerisindeki konumlarının belirlenmesine yardımcı olan bir hak ve ödev anlayışının tartışılabilmesinde Floransa önemli bir örnek olarak alınabilmektedir (Heater 2007: 82-83). Rönesans dönemindeki Floransa ve çağdaşı bir kaç kent devletindeki (Venedik Cenova vs.) bu siyasal yapı, günümüze kadar olan evrensel yurttaşlık tartışmalarının “modern” dönemdeki şekillendirmelerinde kökensel ve tarihi olarak değer verilen örnekler olarak yer almıştır.

Bu pratikler çerçevesinde gelişen ve toplumsal olarak bireyin haklarının olumlu yönde geliştirilmesinde yurttaşlık vurgusundan vazgeçilemeyeceğini kabul eden Rönesans dönemi düşünürü Guicciardini, istikrarlı bir devlete ilişkin öngörülerini evrensel yurttaşlık üzerinden düşünmüştür. Bu bağlamda yurttaşlar, “kamu çıkarını” ve kamunun “istikrarlı” olarak devamı görüşünü daima bireysel çıkarlarının üzerinde görmelidir. Bir toplumsal düzenin istikrarı yakalayabilmesi adına toplumsal grupların belli nedenlerle çatışmasını vaaz eden Machiavelli’nin tersine, çatışmalardan kaçınılması gerektiğini ifade eden Guicciardini, toplumun ve bu anlamda ülkenin savunmasını hiçbir zaman paralı askerlere bırakmamasını, kendilerini savunmak için milis kuvvetleri oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Guicciardini, ayrıca ülke sorunları konusunda tüm yurttaşların duyarlı olması gerektiğini ve “yurtseverlik” anlayışının genel Kilise’ye olan bağlılığın yerini almasını isteyen görüşleriyle ön plana çıkmıştır. Seküler anlayış çerçevesinde Ortaçağ’dan sonra ilk toplumsal yapılanma kurgularından birini ortaya çıkartan Guicciardini, Machiavelli’de olduğu gibi Roma Cumhuriyeti’ne büyük atıflarda bulunmuş ve yurtseverlik anlayışının dinin bile önüne geçmesini isteyen görüşleriyle modern dönemde tekrar ele alınan yurttaşlık düşüncesi içerisinde bu vurguyu güçlendirmiştir (Miller vd. 1994: 140).

Rönesans dönemindeki kent devletlerinin yaşadıkları bazı siyasal ve toplumsal çalkantıların yaşanması dolayısıyla, yurttaşlık anlayışını yitiren yapılanmalar hâline gelmelerinden sonra, XVI. yüzyılla birlikte genellikle “ulusdevletler” diye anılan ancak dil ve etnik köken bakımından modern dönemi karşılayacak kadar türdeş olmayan/olamayacak durumdaki yeni siyasal-yönetimsel yapılar Avrupa’da ortak figürler olarak ortaya çıkmıştır. Bu devletler kimseye hesap vermeyen ilk “egemen” devlet modelleri olarak ele alınabilir niteliktedirler (İngiltere, Fransa, İspanya, İsveç ve Polonya gibi). Bu devletlerde egemenlik kral ve kraliçenin şahsında biçimlenmişler ve bu figürler artık devletin kendisi olmuştur. Bu yeni devletin yurttaşı ilk olarak siyasi bir olgu olarak değerlendiren Yunan ve Roma geleneğine göre şekillenmediği muhakkaktır. Çünkü mutlak monarşiyle, belli haklar ile görevlerle bezenmiş bir yurttaşlık anlayışının pek uyuşmadığı teorik olarak görülmüştür (Heater 2007: 90). Bu yeni ve güçlü merkezîyetçi yapılanmalara dayanan “mutlakçı” monarşiler adına bu sorunu çözmek anlamında ilk atılımı yapan düşünürler, XVI. yüzyıl sonunda Fransa’da Din Savaşlarının gölgesindeki gelişmeleri gören Bodin ve XVII. yüzyılda İngiliz İç Savaş’ında yaşanan siyasal çelişkiler içinde yaşayan Hobbes olmuşlardır. Bu düşünürler çalışmalarında “uyruklu” ile yurttaşlığı bağlantılandırmak yoluyla “monarşik bir devlette yurttaşlığa zorlama bir tanım” geliştirmeye çalıştılar. Bu yazarlar, yeni, merkezi ve tekçi devlet yapısı içerisinde “görevler zümresi olarak tanıtilen” bir “yurttaşlık statüsü” oluşturabilmek adına teorik çalışmalara girişmişlerdir (Heater 2007: 92).

Aydınlanma Çağı’na girilirken günümüzde uluslararası hukukun ilk tanımlayıcılarından biri olarak kabul edilen Pufendorf’un 1682 yılında yazdığı “*Yurttaşların Görevleri Üzerine*”, isimli eserle birlikte yurttaşlığa ilişkin olarak önemli bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın adından da anlaşılacağı üzere antik çağ yurttaşlık anlayışının bile gerisinde kalan hak anlayışından uzak ve mutlak monarşiye “sadakat bağıyla” tanımlanan ve bu idareye hizmet ettiği/etmesi gerektiği anlaşılan bir yurttaş olgusunu “modern döneme” girilirken gündeme getirmiştir. Bu anlayışa göre yurttaşların diğer yurttaşlara karşı görevleri ayrıntılı olarak ele alınırken, ayrıca devlette belli mevkilerdeki

Seküler anlayış çerçevesinde Ortaçağ’dan sonra ilk toplumsal yapılanma kurgularından birini ortaya çıkartan Guicciardini, Machiavelli’de olduğu gibi Roma Cumhuriyeti’ne büyük atıflarda bulunmuş ve yurtseverlik anlayışının dinin bile önüne geçmesini isteyen görüşleriyle modern dönemde tekrar ele alınan yurttaşlık düşüncesi içerisinde bu vurguyu güçlendirmiştir.

Aydınlanma Çağı'na girilirken günümüzde uluslararası hukukun ilk tanımlayıcılarından biri olarak kabul edilen Pufendorf'un 1682 yılında yazdığı "Yurttaşların Görevleri Üzerine", isimli eserle birlikte yurttaşlığa ilişkin olarak önemli bir çalışma ortaya konulmuştur.

yurttaşlarda var olması gereken "üstün vasıflar" ifade edilmiştir. Bu durum XVII. ve XVIII. yüzyılın ilk yarısına ilişkin siyasal ve felsefi anlayışı oluşturan bir iklimi yansıtmıştır (Heater 2007: 95).

EVRENSEL YURTTAŞLIK ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE GELİŞEN AYDINLANMACI FRANSIZ YURTTAŞLIĞI

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı kadarıyla belli bir süreç sonunda Aydınlanma Çağı'na gelindiğinde ciddi olarak mutlak monarşik yapılara hizmet eden bir "yurttaşlık" anlayışına ulaşıldığı görülmüştür. Ancak Aydınlanma Çağı'na gelindiğinde, tarihsel kökenlerine gidildiğinde görülebileceği gibi, "evrensel yurttaşlık" idealinin yeniden değerlendirildiği coğrafya, Kıta Avrupa'sı içerisinde hiçbir dönem değerlendirilemeyecek bir anlayışın ifadesi olan Britanya adası olmuş ve burada vücut bulan Anglosakson düşüncesi içerisinde modern döneme ilişkin yurttaş anlayışına ilişkin ilk verilere ulaşılabilmektedir.

Evrensel yurttaşlık anlayışının mutlak monarşilere sadakat bağına ifade eder tarzda gelişimine karşılık, bir "monarşi karşıtlığı" olarak ele alınışı ve halk egemenliğine dayalı bir yurttaşlığın yansıması İngiltere'deki Püritan Devrimi'yle⁵ birlikte mümkün olmuştur (Sabine 1969b: 179). Bu bağlamda modern devlet teorisine

ilişkin olarak gündeme getirilen "görevli yurttaş" anlayışını vaaz eden Bodin, Hobbes ve Puhrendorf'un aksine, bu dönemi bizzat yaşayarak gören Harrington, Milton ile Sidney gibi düşünürlerce haklarla bezenmiş bir "yurttaş" anlayışına gidildiği görülmüştür.

Dogmatik olarak nitelendirilse de monarşik yönetimlerin yetkilerinin sınırlanabilmesi adına İngiliz cumhuriyetçileri olarak nitelendirilen yukarıdaki düşünürler, bir idealizm çerçevesinde halkı "eşit" bireylerden oluşan bir bütün olarak görmemekle birlikte, aristokratik bir anlayış çerçevesinde tek adam yönetimlerinin olumsuzluklarına ket vurabilmek gibi bir anlayışı Aydınlanma'ya taşımıştır. Bu anlayış, halkında içinde yer aldığı ve öncelikle aristokratları siyasal yapının işleyişine dâhil etmeye çalışmakla birlikte, içinde yurttaş haklarının yasal güvenceye alabilecek genişlemelere götüreceği şekilde devletteki egemenlik anlayışının "mutlak" monarşiden, "meşruti" monarşiye geçilebilmesine olanak sağlamıştır (Sabine 1969b: 199-200). Parlamentoların ve anayasal siyasal yapıların bir şekilde kabul edildiği bir yönetim düşüncesinin, monarşilerce kabulünü sağlayan bu anlayış, yurttaşlığın da bu minvalde hakları, görevleri ve temsiline ilişkin özelliklerin yeniden belirlenmesini gerekli kılan bir felsefe geleneğinin Batı düşünce iklimine girişi adına çok önemli olmuştur.

Bu düşünce ikliminde İngiliz menşeli olarak Aydınlanma'ya taşınan "siyasal temsil anlayışı"nın varlığıyla birlikte yurttaşların modern dönemdeki konumuna da vurgu yapılmıştır. Bu süreçte yasaların egemenliğinin benimsenmesi ve ülkede yaşayan herkesin yurttaş olarak yeniden tanımlanması üzerinde daha ayrıntılı olarak durulduğu kabul edilmektedir. Fransız düşünürler tarafından da artık yurttaşın siyasal sistem içerisindeki yeri öncelikle inceleme konusu edilmeye başlanmıştır. Mesela Diderot, yurttaşlığın eşit hak ve özgürlüğe sahiplik anlamına geldiğini ifade etmiş ve "yurttaşların hepsi yurttaş nitelikleriyle eşit olarak soyludur" diyerek, aristokrasinin en güçlü köklerle var olduğu Fransa'da toplumun Aydınlanma'yla birlikte soylu-avam şeklindeki bölünmüşlüğü reddetmiştir. Bu şekilde ifade edilen bu yeni yurttaşlık anlayışının kriterleri, Aydınlanma'yla birlikte tam olarak netliğe kavuşturulması⁶ da ilk kez tüm yönleriyle yasa önünde eşit olan ve özgürlüğü kabul edilmesi gereken bir birey olarak yurttaşın zihinsel olarak karşılığı modern çağda tartışılan şekliyle ortaya konmuş olmaktadır (Ağaoğulları vd. 2005: 344-345). Felsefi alt yapısı bu tartışmalara dayandırılmaya çalışılan Fransız yurttaşlık anlayışı, Fransız Devrimi sonrası feodal hakların kaldırılmasına yönelik olarak değerlendirme konusu olacak "şahsi" imtiyazların kaldırılabilmesiyle somut olarak gündeme gelebilmiştir. Bu durum ferdin hürriyetine ve bu anlamda da mülkiyetine "hürmet" etmek olarak algılanmıştır. Bu Fransız düşüncesinin, her halükarda Anglo-Sakson düşüncesini belli şekillerde takip etmesi olarak değerlendirilmiştir (Von Aster 2004: 193).

Bu yurttaşlık anlayışının Fransa'daki gelişim çizgisinde kendi özgün haline gelmesi ise *citede* oturan ve buradaki bazı haklardan faydalanan insanlar anlamına gelecek şekilde ele alınmasıyla mümkün olmuş ve günümüze de bu şekildeki anlamlandırmasıyla birlikte dile getirilmiştir. Bu kelime, "*sivilizasyon* nosyonu" ile beraber ele alınmıştır. *Sivilizasyon*, bir anlamda köyden kente gelmiş yığınların, yurttaş olmalarıyla paralel giden bir süreci ifade etmiştir. Özellikle Aydınlanma Çağının yaşandığı XVIII. yüzyılda *cite*, bireysel özgürlüklerin ön plana çıktığı ve esas anlamda feodal düzenin tam bir kırılma gösterdiği dönemde tarihin yeni olarak algılanan öznesi olarak, değerlendirilme alanına girmiştir. Fransızca'da *citoyen* olarak ifade edilen yurttaşlık, XIX. yüzyılda ise şehir hayatının ve bu hayatın kokuşmuşluğunun bir simgesi olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Alman romantiklerinin yoz olarak ifade edilen sanayi kentlerine alternatif olarak, antik Yunan medeniyetinin *polis* yapılanmalarına bir özlemi temsil eder nitelikte

Diderot,
yurttaşlığın eşit
hak ve özgürlüğe
sahiplik anlamına
geldiğini ifade
etmiş ve
"yurttaşların
hepsi yurttaş
nitelikleriyle
eşit olarak
soyludur" diyerek,
aristokrasinin en
güçlü köklerle var
olduğu Fransa'da
toplumun
Aydınlanma'yla
birlikte soylu-
avam şeklindeki
bölünmüşlüğü
reddetmiştir.

yurttaşın yeniden değerlendirilmesi ve yeni bir kasaba kültürü yaratma çabalarında yine yurttaşın bir özne olarak ele alınması bu bağlamdaki tartışmalara yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak Fransız Devrimi sonrası beliren farklı ulusal yurttaşlık anlayışlarını da beraberinde gelmesi yine bu sürecin ana özelliklerindedir. Bu anlamda Fransız yurttaşlığının da bu günkü anlamında anıldığı şekliyle teorik anlamda 1789-1815 yılları arasında şekillenmiş ve XIX. yüzyılın sonunda yapılan yasal düzenlemelerle de günümüzdeki halini aldığı genel bir kabuldür (Kadioğlu 1999: 54).

Devrim sonrası dönemde eğitim seferberliğinin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne uygun olarak oluşturulduğu ve bu bildirgenin ilk ciddi sonucu olduğu belirtilmiştir. Bu projeye göre eğitim, insanlar için özgürleştirici bir olgudur ve olabildiğince "evrensel", "eşitlikçi" ve "tam" olması gereken bir şekildedir. Herkesin

Fransa'da Devrim sonrasında "halk" sadece hukuksal bir varlık olarak değerlendirilmiş, yurttaşlık ise "ulusal" bir bilinci işaret etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki bu bakış açısıyla, ulus devletin temel amacı da sınırları içerisinde bulunan halkı eğitim yoluyla yurttaş haline getirmeye çalışmasıdır

bir şekilde doğal bir hak olarak eğitim hakkından faydalanması gerektiği ve her yurttaşa rejimin bunu sağlaması gerektiği de ayrıca istenmiştir. Bu eğitimden toplumun tüm katmanları ve cinsiyet, yaş ayrımı yapılmadan herkes faydalanması öngörülmüştür. Eğitim hakkı, özgür bir ulusun tüm yurttaşlarına karşı bir sorumluluğu olarak görülmüştür. 1792 yılında, ayrıntılı bir proje, ilke olarak ortaya konmuş ve proje mecliste kabul edilmiştir. Eğitime ilişkin yasalar böylece, cumhuriyetin resmi olarak ilan edilmesinden önce yürürlüğe konulmuştur. Bu eğitime ilişkin en önemli özelliklerden biri de tüm düzeylerde ücretsiz olarak verilecek olmasıydı. Buradaki anlayış "ulus, bilgiyi para karşılığında edinmemelidir" olmuştur (Badinter&Badinter 2000: 232).

Bu bağlamda Kadioğlu, Fransa'da "halk"a olan bakışın da bu süreci şekillendirdiğini ifade etmiştir. Devrim sonrasında "halk" sadece hukuksal bir varlık olarak değerlendirilmiş, yurttaşlık ise "ulusal" bir bilinci işaret etmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki bu bakış açısıyla, ulus devletin temel amacı da sınırları içerisinde bulunan halkı eğitim yoluyla yurttaş haline getirmeye çalışmasıdır (2008: 23). Bu görüş, Fransa'da meydana gelen yurttaşlık anlayışının Antik Çağ'da ve Rönesans Dönemi'nde hak ve ödev anlayışı ile "vatana bağlı" yurttaş üretme veya oluşturma anlayışına birçok yönden benzerlikler taşıması adına önemlidir.

Yukarıdaki kavramsal, tarihsel ve felsefi anlamlandırmaların sonucu olan ve günümüzdeki "evrensel yurttaşlık" anlayışının da ana konusu oluşturan bir gelişimin kabul edilen süreci

olarak görülen Fransız Aydınlanması minvalinde gelişen yurttaşlık düşüncesi, ilk başlangıcından itibaren bir geleneksel olgu olarak “din” ile “din kurumu”yla girdiği çatışmayla gelişmesini sürdürmüştür. Bu bağlamda Fransız siyasal sistemi içerisinde XIX. yüzyılın sonundaki yasal ve siyasal dönüşümleri içeren Üçüncü Cumhuriyet’teki siyasal ve sosyal gelişmeler, devrim anlayışı çerçevesinde “din ile devletin birbirinden ayrılmasını” ifade eden “laiklik” anlayışının Fransız siyasal sistemi adına her zaman önemli bir yerde tutulmasına sebep olmuştur. Kilise ve devletin ayrılmasının Fransız yurttaşlık düşüncesinin önemli özelliklerinden biri olarak görülmesi, “iddialı” bir laiklik anlayışını Fransa’da bir ulus yaratma adına iyice katılaştırmıştır. Bu anlayış önceleri devletin dinden ayrılması şeklinde anlaşılrsa da sonraları toplumu şekillendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca bu anlayış, istikrarlı bir Cumhuriyet anlayışına olan özlemin bir sonucu olarak, devletin dini baskı altına almasıyla sonuçlanan bir “din-devlet gerginliğini” besleyen bir siyasal sistem anlayışını Fransa’ya vermiştir. Laiklik, bu bağlamda Cumhuriyetçi devletin en önemli gücü olmuş ve hatta dinin tüm toplum hayatından çıkarılabilmesi için kullanılmıştır. Bu anlayış devletle, dini kurumların ilişkilerini sağlıklı bir şekilde geliştirirken, toplumun ve toplumun en önemli ögesi olarak düşünülen yurttaşlığın dönemsel olarak laikliğe ilişkin düşüncelerinde farklılıklara sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki süreç ise Fransa’da, din-devlet ilişkilerinin de içinde olduğu farklı argümanlarla birlikte Fransız yurttaşlık anlayışını da içerecek bir şekilde yol alan toplumsal dönüşümlere paralel olarak, “çağdaş” nitelikteki tartışmalara da zemin hazırlamıştır (Kuru 2006: 164-165).

FRANSIZ YURTTAŞLIK ANLAYIŞINA İLİŞKİN GÜNÜMÜZDE YAŞANAN TARTIŞMALAR

Fransa’daki Devrim öncesi geleneksel anlayışlar, günümüzde Fransız siyaseti içerisinde yer alan ve yurttaşlığa bakışı da şekillendirdiğine ilişkin önemli verileri sunmaktadır. Bu anlamda günümüzde küreselleşme, demokrasi ile liberalizasyon tartışmaları içerisindeki yeni olgular, yurttaşlık anlayışını da siyasal niteliği ağır basan yeni anlayışlara göre şekillendirmektedir. Bu anlamda özellikle 1990’larla birlikte Fransız siyasetinde yükselişe geçtikleri görülen sağ partilerin görüşle-

Günümüzde küreselleşme, demokrasi ile liberalizasyon tartışmaları içerisindeki yeni olgular, yurttaşlık anlayışını da siyasal niteliği ağır basan yeni anlayışlara göre şekillendirmektedir. Bu anlamda özellikle 1990’larla birlikte Fransız siyasetinde yükselişe geçtikleri görülen sağ partilerin görüşlerinin irdelenmesi gereklidir.

rinin irdelenmesi gereklidir. Fransa'daki sağ orijinli partilerin bir kısmı geleneksel Aydınlanmacı yurttaşlık anlayışının sürdürülebilmesi bağlamında, zaman zaman Katolik veya Hristiyan göçmenleri sorunsuz olarak göstermiş, ancak diğer Müslümanlar (Arap, Afrikalı, Türk ve Hintli) ile Hinduların Fransız toplumuyla bir bütünleşme sorunu yaşadıklarını, gettolaşmanın yoğunlaştığını ifade etmektedirler. Bu sağ partiler bu öngörülerinde yine cumhuriyetçi vurguları kullanarak, "millî egemenliğin tehlike altında olduğunu" savunmaktadırlar. "Yozlaşmış, çoğulcu ve kozmopolit" bir toplumun, laik yurttaş yapısına çok büyük zararlar verebileceği vurgusuyla, geleneksel cumhuriyetçi değerlere ve cumhuriyetin Stoacı evrensel nitelikleriyle şekillenmiş eşit ve homojenize bir toplumun ürünü olan/olması gereken yurttaşlık vurgusunu, halen güçlü bir şekilde benimseyen Fransızların oyunu alabilme adına kullanmaktadırlar. Bu durum o kadar ileri düzeydedir ki özellikle Müslümanların oluşturduğu "yeni" yurttaşlar olarak kabul edilen bireylerin yurttaşlıkların geri alınması gerektiği konusu, Fransa'da ciddi bir iç politika malzemesi olarak kullanılmaktadır (Vardar 1997: 30). Bu bakış açısının bu kadar "katı" ve evrensel yurttaşlık anlayışının eşitlik anlayışına zarar verir bir şekilde ele alınmasında, Fransız yurttaşlık anlayışının hangi saiklere karşı oluşan bir siyasal ve sosyal yapının sonucu olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu anlamda kökenleri Devrim öncesine kadar giden, sosyal sınıflar açısından katı bir şekilde bölünmüş bulunan bir sosyal sistem içerisinde yoğrulmuş ve yüzyıllarca süren krala bağımlı hukuki ve siyasal tekeli kırılmaya yönelik bir Devrimsel mücadele anlayışının zihinsel gelişiminin etkisi mutlaklıdır. Ayrıca Fransız toplumunu bir araya getiren bağ "ulusa bağımlı" bir yurttaşlık kavramına varan düşüncenin de günümüzdeki sistemine ulaşabilmesinin de bunu bozduğuna inanılan her türlü etnik veya dini kompozisyonuna olan "olumsuz" bakış açısıyla geliştiği de unutulmamalıdır. Çünkü tüm geleneksel değerleri yargılayan ve bu geleneksel değerlerin yıkılmasına dayandıran "akılı" özne olarak alan Aydınlanmacı Fransız yurttaşlığı, ancak bu net ve katı özellikler üzerinden oluşturulabilmiştir. Bu da ancak modern ve istikrarlı bir yeni toplumsal yapıyı, devletin istikrarlı bir birlikteliği olarak görebilmiş/görmüş bir sistem oluşturmuştur (Turner 2008: 132).

Bu bağlamda Fransa'da, Avrupa Birliği'ne uyum amaçlı yasal çabaların, yurttaşlık anlayışının ve laikliğin yeniden değerlendirilmesiyle birlikte cumhuriyetçiliğin tekrar ele alınmasına ilişkin boyutlarıyla birlikte katı siyasal yapısının geleceği büyük tartışmalara sebep olmaktadır.

Bu anlamda, Fransa özelinde modernitenin ve Aydınlanmanın imajının sarsıldığı kabul edilmektedir. Aklın özgürlüğünün getirmiş olduğu kazanımlar artık bulanıklaşmış ve modern yurttaşlık anlayışının bir gereği olarak birçok ulusa ihraç edilmiş olunan Fransız yurttaşlık düşüncesi, "özgürlük" nosyonuna sağladığı katkı çerçevesinde günümüz itibarıyla tartışmalı bir hale gelmiştir. Evrensel olarak düşünülen bu yurttaşlık düşüncesi veya sistemine yönelik eleştiriler bugün itibarıyla insanları, siyasetin ve demokrasinin tüm özgürleştirici şekilleriyle birlikte din ve tüm geleneksel değerlerin de içinde bulunduğu önemli toplumsal kurumların tekrar tartışılmasını gündeme getirmiştir (Pena-Ruiz 2007: 241).

Özellikle Fransız yurttaşlığını belli yönleriyle tehdit ettiğine inanılan ve 11 Aralık 1991 tarihinde kabul edilen Maastricht Sözleşmesi ile Aydınlanmacı anlayışı pek de içermeyen şekilde oluşturulan "Avrupa yurttaşlığı" yasal olarak yürürlüğe

girmiştir. Bu gelişme, Fransız yurttaşlık anlayışını evrensel olma/olabilme anlamında ve eşitlikçiliğini iyiden, iyiye zorlamaya başlamıştır. Bazı engelleri olduğu belirtilse de bu sözleşmenin imzalanması, üye ülkelerin yurttaşlarına bir birlikteliğin parçası olabilmelerinin sağlandığı bir siyasal yapı olarak Avrupa yurttaşı olma statüsü kazandırmıştır. Bu durum birçok yazara göre, Avrupa Birliği'nin siyasal gelişiminde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile birlik üyesi tüm yurttaşlara Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aday olma ve seçme hakkı tanınmasının yanında, birlik üyesi ülkenin yerel seçimlerinde de seçme ve seçilme hakkını da kazanmışlardır. Bu sözleşme ayrıca birlik üyesi yurttaşların başka bir ülkedeki sürekli oturma hakkını da düzenlemiş, mal, para ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile insanların her hangi bir çalışma ilişkisinden farklı olarak serbest dolaşım ve yerleşim hakkını da kazandırmıştır (Church 2005: 106-112). Ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda üye ülke yurttaşlarına büyük özgürlük ve açılımlar sağladığı görülen bu yeni durum, Fransa için ise modern dönemde oluşması için büyük çaba sarf ettiği ve evrensel olarak görerek, ulus olma bilincinin bir sonucu olan "toplum odaklı" yurttaşlık anlayışının yok olabileceği endişesiyle soğuk baktığı bir yeniliktir. Hatta Fransa son günlerde ve olabildiğince bu anlaşmadan kaynaklı Avrupa Yurttaşlığına ilişkin kazanımların kendi sınırları içinde uygulanmasına yönelik olarak büyük bir direnç göstermektedir.

Evrensel olarak düşünülen bu yurttaşlık düşüncesi veya sistemine yönelik eleştiriler bugün itibarıyla insanları, siyasetin ve demokrasinin tüm özgürleştirici şekilleriyle birlikte din ve tüm geleneksel değerlerin de içinde bulunduğu önemli toplumsal kurumların tekrar tartışılmasını gündeme getirmiştir

Fransa, bütün bu direncine rağmen bazı konularda Avrupa Birliği bütünleşme sürecine uyum amacıyla Anayasa değişiklikleri yapılmasını da kabul etmek zorunda kalmıştır. Fransa Anayasası'nda "ulusal egemenlik" yetkilerinin kullanımının zayıflatılmaması için birçok yasal engel olmasına rağmen, uluslararası hukuka yönelik olarak değiştirmek zorunda olduğu konularda kendisini belli oranlarda Fransız siyasal sisteminde belli değişimleri hazmettiği görülmektedir. Özellikle yukarıda da üzerinde durulan Maastricht Anlaşmasının onaylanması sırasında Fransa kısmi bir anayasa revizyonu yapmak zorunda kalmıştır. Ancak siyasal sistemini tamamen dönüştürmemek adına bazı çabalarını sürdüren Fransa, bu amaçla kendi yurttaşlık anlayışının bir sonucu olduğu kabul edilen "halk egemenliği" nosyonuna uygun anayasal gelişmeleri de birlik gündemine sokmayı başarmış ve birliğin hukuki, siyasal yapısının bu minvalde değerlendirilmesine zemin hazırlamaya çalışmakta, bu konuları birliğin birçok organında da tartışmaya açmaktadır (Çelebi 2002: 72-73).

Bu görünüm, Fransız evrensel yurttaşlık, cumhuriyetçi gelenek ile devrimci kültürünün tüm dirençlerine rağmen uluslararası düzeydeki gelişmelerle birlikte

ciddi sıkıntılar içerdiğini ifade etmiştir. Özellikle 1980 sonrası tüm dünyadaki siyasal ve ekonomik liberalizasyonun, Fransa'yı sokmuş olduğu düşünsel dilemmalarla baş başa bıraktığı açıkça görülmektedir.

Yukarıdaki nedenlere dayandırılabilir şekilde, Fransa'daki yurttaşlığın yeni bir mahiyete tartışmaya açılması oldukça sancılı bir süreci ifade eder. Ayrıca yurttaşlığın modern mahiyetini günümüze sunan siyasal sistemin sahibi Fransa'da günümüzdeki gelişmeler ışığında göçmen olarak kabul edilen gruplarında "Fransız yurttaşı olmak için" çok istekli olmadıkları da ayrı bir paradoks olarak karşımızda durmaktadır. Bu iddiayı ortaya atanlar, yabancı kimselerin yurttaşlığa geçiş taleplerinin Fransa'ya göre, ABD'de iki buçuk kat, İsveç'te beş kat ve Kanada'da altı kat fazla olduğunu belirtmektedirler. Bu durum bile, Fransa'daki yurttaşlık anlayışının, kolonyal geleneğe sahip bir ülke olmasının, Fransa'yı cazip kılmasına yetmediği yönünde bir algılaşma doğru araştırmacıları götürmektedir. Ayrıca yurttaşlık statüsü göçmenlerin yaşam standardı için belirleyici olmasa bile, devlet içerisindeki konumları ile kimliklerini ne kadar ortaya koyabilecekleri yönündeki yaklaşımlarla yakından ilgili olduğu görülebilmektedir. Avrupa Birliği'nin ne kadar siyasal ve felsefi değişimler için zorladığı Fransız ulusçuluk ve yurttaşlık anlayışı, cumhuriyetçi anlayışla birlikte, evrensel yurttaşlık anlayışının ulus devletlerin siyasal yapıları içerisinde zirve yaptığı XIX. yüzyılın "homojen", "tek tipçi" ve "seküler" anlayışının hâlen bir devamı niteliğindedir. Ancak günümüzdeki ekonomik ve siyasal liberalizasyon anlayışları çerçevesinde, Fransanın felsefi anlamda, yeni yurttaşlarını siyasal olarak sistemine dâhil etmek için her türlü etnik ve dinî çevreleri kültürel asimilasyonunu kabul edebilecek bir şekilde temellendirilemediği de gayet açık olarak görülmektedir (Brubaker 2008: 65-67).

DEĞERLENDİRME

Antik Çağ'da Yunan kent devletleri ve Roma'daki cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde siyasal ve sosyal yapı adına oluşturulan Stoacı "evrensel yurttaşlık", toplumsal "istikrarı" sağlama adına bireyin devlet karşısındaki konumunu belirlemek/belirleyebilmek için gündeme getirilmiştir. Bu anlayışa göre yurttaş olarak tanımlanan insan, bulunduğu siyasal ve sosyal yapı içerisinde özgür ve eşit bir birey olarak bazı haklara sahip, bunun yanında da bağlı oldukları veya uyruğu olarak yaşadıkları devlete olan "sorumlulukları" olan "siyasal bir varlık" halini almıştır. Ortaçağ'da dinin büyük etkisi altında geçen ve tüm toplumsal hak, sorumluluk ve görevleri de belirleyen "ilahi" anlayışın karşılığı olan "cemaat içerisinde kaynaşmış mürid" anlayışının yaşadığı dönem bu dönemi izlemiştir. Ancak Ortaçağ'da süreci uzun bir zaman dilimini kapsayan siyasal, felsefi ve ekonomik anlamda yaşanan düşünsel dönüşümlerle oluşmuş, seküler dünya görüşünün şekillendirdiği Rönesans döneminde ise özellikle İtalyan kent devletlerinde Yunan ve Roma orijinli yurttaşlık anlayışı yine gündeme gelmiştir. Bu dönemde de yine kente bağlı, yaşadığı yere karşı sadakat duygularıyla bezenmiş ve siyasal "istikrarı" her olgunun üzerinde tutan bir yurttaş anlayışı baz alınmıştır.

Modern döneme girişi ifade eden XVI. ve XVII. yüzyıllarla birlikte, Rönesans dönemi sonrası merkezi, aynı zamanda da modern devletlerin ilk modelleri olarak kabul edilebilecek olan mutlak egemen, merkezîyetçi ve monarşik devlet yapılanmalarıyla birlikte oluşan siyasal sistemler gündeme gelmiştir. Bu

yapılanmaların en önemlileri olarak görülebilecek olan İngiliz ve Fransız siyasal sistemleri, aynı zamanda yurttaşlık anlayışının Antik anlayışlar çerçevesinde tekrar ele alınmalarının coğrafi zeminleri olmuştur. XVIII. yüzyılda yaşanan Fransız Devrimi'ne kadar gidecek olan siyasal, sosyal, ekonomik ve felsefi dönüşümlerin de yaşandığı geleneksel olan tüm iktidar ilişkilerinin sorgulanmasına neden olan gelişmeler de Aydınlanma Çağı'na tekabül etmiştir. Stoacı bir anlayışla, evrensel olarak nitelendirilen, ancak modern döneme has akıllı ve şüpheli bir insan figürü çerçevesinde ele alınan yeni yurttaşlık anlayışı, Fransa'daki monarşi ve aristokrasi karşıtı devrimci zihniyet tarafından tanımlanmış, bir geleneksel değer olan dini tüm siyasal yanının dışına çıkaracak şekilde şekillendirilmiştir. Bu anlayış şeklinde fazla bir değişikliğe gitmeden/gidilmeden, XX. yüzyılda özellikle bağımsızlığını yeni kazanan ulus devlet oluşumları için, siyasal ve sosyal anlamda temel altyapısını oluşturan bir model olarak, evrensel yurttaş olgusunu bir ihraç ürünü olarak dünyaya yaymaya çalışmıştır.

Fransa, günümüzde ise modern versiyonunu kendisinin oluşturduğu ve ulus devlet yapılanmalarının temel olgularından biri olarak dünyaya sunduğu "evrensel yurttaşlık" nosyonunun devam ettirilebilmesi anlamında kendi içinde bazı sorunlar yaşamaktadır. Fransa, kamusal alanın kullanımında laikliğin dönüşümü ve Avrupa Birliği'yle "ulusal" hakların paylaşımı üzerinden, düşünsel ve hukuki anlamda ciddi tartışmaların yaşandığı bir dönem geçirmektedir. Bu tartışmaların yaşanmasının nedeni, ülke nüfusunun son otuz-kırk yıl içinde eski sömürgelerinden almış olduğu büyük göçle dönüşümü nedeniyle, üniter, tekçi ve "homojen" toplum tasarımının olanaksızlaşmasına neden olmasıdır. Bu durum, Fransa'nın, göçmenlerin dini ve kültürel farklılıklarının toplum içinde fiilen yer bulmasıyla, mevcut laiklik anlayışının kendi toplumundaki değişimler karşısındaki geçersizleşmesine neden olan gelişmeleri de başlatmıştır. Ancak bu sorun alanları halen, Fransa'da yeni bir yurttaşlık anlayışı ve bu bağlamda ele alınması gereken ulus devlet odaklı "uzlaşılabilen" bir anlayışa ulaştırılamamıştır. Ayrıca Avrupa Birliği'nin kurucularından olan Fransa, bu kuruluşun toplumsal ve siyasal konulardaki

Avrupa Birliği'nin kurucularından olan Fransa, bu kuruluşun toplumsal ve siyasal konulardaki çözüm önerilerinin çok kültürlü bir anlayış ile federatif anlamda yapılandırılmasından dolayı rejimin "tekçi, üniter ve evrensel" yapısını ödün vermeden sürdürmekte nispeten sıkıntılar içeren bir süreci günümüzde yaşamakta, ancak buna siyasal ve hukuki olarak bütün gücüyle direnmekten de geri durmamaktadır

çözüm önerilerinin çok kültürlü bir anlayış ile federatif anlamda yapılandırılmasından dolayı rejimin “tekçi, üniter ve evrensel” yapısını ödün vermeden sürdürmekte nispeten sıkıntılar içeren bir süreci günümüzde yaşamakta, ancak buna siyasal ve hukuki olarak bütün gücüyle direnmekten de geri durmamaktadır (Çelik 2010: 197-198).

Bu durum rejimi çok yıpratmasa da Fransanın eski sömürgelerinden aldığı “göçmenler” nedeniyle, “çoğulcu demokrasi” anlayışına doğru rejimlerini sorgulamalarını gündeme getirmesi nedeniyle önemlidir. Bu da modern dönemde “Fransız tipi” olarak algılanan “evrensel yurttaşlık”, “halk egemenliği”, “laiklik” ve “tekçi-üniter yapı” gibi Fransız yurttaşlık sistematığı içerisinde tartışılmaz olarak düşünülen olgularının ciddi erozyonuna ve aynı zamanda da belli tartışmalarla iç siyaset konusu yapılmasına da sebep olmaktadır.

Bu genel kabullerin tartışılması ve toplumu oluşturan bireylerin bu olguları “içselleştirebilmeleri” için kavramların toplumun anladığı/anlamlandırdığı şekilde düzeltilmesi artık elzem bir durum olarak görülmektedir. Çünkü Fransa’nın da içinde bulunduğu ve evrensel yurttaşlık anlayışını benimseyen siyasal sistemler içerisinde değerlendirilen ulus devletlerde siyasal yaşamın önemli bir ögesi olarak bugün kültürel farklılık kurallarından bahsedilebilmektedir. Buna göre devletlerin kimlik politikalarının bir ifadesi olarak “çok kültürlülüğün” öne çıkması, aynı zamanda ulusal kimlik anlayışında önemli değişiklikler olduğuna işaret etmektedir. Bu da demokrasiyle bağdaşmayan uygulamaların zayıflaması ve devletlerin “egemenlik” anlayışlarının tekrar gözden geçirilmesine sebep olmuştur (Şahin 2009: 277). Bu durum, Fransa ve Fransız yurttaşlık anlayışını benimseyen ülkeler özelinde de eşit ve özgür olduğuna inanılan yurttaşların demokrasiyi içselleştirebilmeleri adına ve ulusdevlet rejimlerinin “halkın egemenliğinde ve denetiminde olduğuna” ilişkin toplumlarındaki inancın “perçinlenmesi için” önemlidir.

¹ Yurttaşlığa ilişkin olarak birçok tanımlamaya gidildiği bilinmektedir. Bunlar genel olarak birbirine yakın bir şekilde ele alınan bu tanımlamalardan en geneli ise şu şekilde ifade edilmiştir. Yurttaşlık, “siyaset kuramı ile hukuk kuramında, bir ulus devletin ya da şehrin üyelerinin hakları ile ödevlerini anlatmak üzere kullanılır.” Bu tanım çerçevesinde oluşan modern çağdaki yurttaşlık ise “hakları refah devletinde kurumsallaştırılan” ve “yükümlülüklerden ziyade haklarla özdeşleştirilmiş” bir varlık olarak nitelendirilmiştir (Marshall 1999: 833).

² İnsan, birey olarak mutluluğa sahip olabileceği gibi yaşamını sürdürmek zorunda olduğu topluluk içerisinde de belli kurallar çerçevesinde bu mutluluğu yakalayabilir. İnsanların bu birlikteliği, ayrıca “evrensel” ya da Stoacılar göre, metafiziksel bir niteliktedir. Bu anlayış itibarıyla evrensel düzenin temel parçaları olarak insanların logostan birer pay aldığını belirtmiş ve hepsinin aynı yüce varlığı, çocukları olduğuna vurgu yapmaktadır. Stoacılığı siyaset felsefesi adına önemli kılan durum ise o çağda bütün insanların Tanrısal akıldan pay aldıklarına ve kendi inisiyatifleri dışında doğanın yasal hükmü altında bulduklarını belirterek insanların eşit olduğu fikrini tartışmaya açmış olmasıdır (McClelland 1996: 82-83). Roma siyasal düşüncesinin Stoacılık etkisi haricindeki ilk aşamalarının karanlıkta kaldığı düşüncesi hâkimdir. Monarşi dönemini izleyen ilk cumhuriyet dönemine ilişkin olarak yapılan değerlendirmeler, epik ve drama yapıtlarından çıkartılan sonuçlarla şekillendirilmiştir. Romanın cumhuriyet dönemine ait siyasal fikirlerinin ve iktidar ilişkilerinin açıklanabilmesi de ancak M.Ö. III. yüzyılda Stoacı Yunan düşüncesiyle olan etkileşimi neticesinde bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu noktadan sonra Roma siyasal düşünüşünün ve devlet sistemine ilişkin görüşlerin Stoacı bir anlayış çerçevesinde geliştirilmesi Romalı devlet adamları eliyle gerçekleşmiştir. Romanın cumhuriyet rejimi içerisinde geliştirmiş olduğu bir çok sosyal, siyasal ve hukuki yapılanmalarda bu süreç içerisinde değerlendirilmelidir (Miller vd., 1995:240).

- ³ Cicero, yurttaşlığın üzerinde çok durduğu “özgürlük” kavramı üstüne önemli düşünceler ortaya koymuştur. Cicero’nun bu düşüncelerinin modern dönem özgürlük düşünceleriyle pek çok yönden örtüşmediği ise genel bir kabuldür. Cicero, özgürlüğü doğuştan bir insan hakkı olarak görmemiş, Roma yasaları altında halkın birey olarak güvence altına alınması olarak değerlendirmiştir ve bu anlayışın doğduğu, yaşadığı ve üyesi olduğu vatana “bağlılıkla” bir anlam kazanacağına ilişkin görüşler ileri sürmüştür (Wood 1991: 162).
- ⁴ Köken olarak “komünote”den gelen komün, cemaatin ve topluluğun yaşam şekli ile yaşam yeri olarak kabul edilen bir kavramdır. Liberalizmin bireyci atomist toplumunun karşısı olarak ele alınan ve bir toplum içerisindeki bireylerin birbirleriyle aralarında bulunan çıraklık, aidiyet ve bağlılık güçlerinin birleşmesinden oluşan bir site olarak algılanabilecek olan komün, özellikle bir kent in ya da bir bölgenin ya da başka amaçlar için birleşmiş olan özel insan topluluklarının vurgulanması amacıyla dile getirilen bir kelime olarak görülebilmektedir (Pasquino 2003: 519-522). Özellikle XI. ile XII. yüzyılda Rönesans dönemiyle ticaretin artması ve feodal düzenin haçlı seferleri sonrası sarsılan yapısı nedeniyle genelde Kastilya ile İtalya’daki şehir devletlerine yapılan tanımlama içerisinde “komün” kelimesi kullanılmıştır. Bu komünlerde burjuvazinin maddi desteği ile kurulan milis kuvvetleri örgütlenmiş, yerel hükümetlere otonomi kazandırma yolunda önemli değişiklikler yapılmış, bu kentlerin temsilcilerinden oluşan meclisler kurulmuştur. Böylece komün sakinleri, hâkimiyeti elinde tutan kraliyet (merkezi) yönetimi karşısında, paralel bir otoriteye ya da “güç ikiliğine” dayalı bir sistem oluşturmuşlardır. Bu gelişmeler bazıları tarafından hoşku, bazıları tarafından (özellikle kral tarafından) hoşgörü ile karşılanmıştır. Bu arada komünler tarafından kurulan ordular, feodal beylere karşı bir dizi zafer kazanmışlar ve krala karşı bir konfederasyon kurma tehdidinde bulunmuşlardır. Özellikle Kastilya komünlerinde bütün toplumsal sınıflara ulaştığı öne sürülen bir yönetim mekanizması oluşturulmuştur. Kastilya’da din adamları dâhil, toplumsal sınıflar ortadan kaldırılmıştır. Bu şekilde meclis, ilk zamanlarında güçlü bir görünüm sergilemiştir (Bookchin 1999: 221).
- ⁵ Etkilerinin siyasal, sosyal ve ekonomik olması nedeniyle ve sonuçları dolayısıyla tüm Avrupa’yı etkilemesi önemli olarak addedilmektedir. Bu olay sonunda, toprak sahibi olan büyük aristokrasinin ekonomik ve siyasal gücünü kaybetmiş olması, merkezi kralın gücünü arttırmış ve İngiltere’deki toplumsal güç dengelerinin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu savaş sonrasında tarımın ticari bir meta olarak anlaşılmaya başlanmış ve halk ilk defa toplumsal bir figür olarak İngiliz siyasetinde yer almıştır. Merkezi güç, soylular yerine halkın önemini kavrayarak ve bu gücü kullanabilme adına politikalar izlemeye başlayınca, dini alana da girmiş, manastırların topraklarına da el koyabilmesine gidecek yolu açmıştır. Bu durum dünyevi iktidarın ilk kez ciddi anlamda dini iktidarın boyunduruğu altına alınması girişimi olarak değil, ancak toplum üzerindeki “dokunulmaz” ve “kutsal” olma inancını kırması adına önemli olarak görülmüştür. Âdem-i merkeziyetçilikten bir kopuşu ifade ettiği iddia edilen bu durum, merkezi devletlerin bir daha geri dönülemez şekilde güçlenmesiyle sonuçlanan bir fiili durumun da başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Moore 2003: 32).
- ⁶ Bu bağlamda toplumu oluşturan tüm yurttaşların siyasal haklar noktasında yani kendi temsilcilerini seçebilmeleri de dâhil olmak üzere tüm haklardan faydalanabileceklerine ilişkin olarak özellikle İngiliz Devrimi ile birlikte bir kazanım olarak ele alınan “mülkiyeti olma” gibi bir kriterin olup, olmadığı noktasında bir açıklık getirilmemiştir. Fransa özelinde yapılan bu değerlendirme bazı önemli Aydınlanmacı yazarlar tarafından da dile getirilmiştir. Buna göre yurttaşlık haklarından faydalanmak “mülk sahibi” olması kesin bir dille ifade edilmiştir (d’Holbach gibi). Bu durumun gerekçesi “mülkiyetin zenginliği, zenginliğin ise bilgiye yol açması” olarak nitelendirilmiştir. Çünkü mülk sahibi olarak yurttaşlık hakkını edinmiş olan bireyler, konumları ve bilgileri nedeniyle ulusun ve halkların gereksinimlerinin farkına varabilecekleri düşünülmüştür. Buradan “yurttaşı yurttaş yapan mülkiyettir” anlayışına giden düşünce, “entelektüel elitizm” ve “toplumsal eşitsizlik” olgularıyla birlikte, siyasal anlamda Fransa’da devrim sürecini etkileyen bir çok düşünürün genel kanaati olması bakımından önemlidir (Ağaoğulları vd. 2005: 345).

Kaynakça:

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali vd. (2005), *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara.
- BADINTER, Elisabeth ve Robert Badinter (2000), *Politikada Bir Entelektüel: Condorcet*, çev. Hüseyin Köse, Ankara: Öteki Yayınları.

- BOOKCHIN, M. (1999), *Kentsiz Kentleşme*, çev. Burak Özyalçın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BRUBAKER, W. Rogers (2008), "Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Tarihsel Bir Analiz", Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 55-91.
- CHURCH, Clive (2005), "Avrupa Birliği Antlaşması", çev. Hale Akay, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi 'Birinci Cilt'*, Editör: DINAN, Desmond, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 106-112.
- ÇELEBİ, Aykut (2002), *Avrupa: Halkların Siyasal Tarihi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÇELİK, Fikret (2010), *Cumhuriyetçiliğin Dönüşümü: Fransa ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HEATER, Derek (2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, çev. Meral Delikara Üst, Ankara: İmge Kitabevi.
- JAUME, Lucien (2003), "Yurttaşlık", çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editör: Phillipe Raynaud ve Stéphane Riols, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 992-997.
- KADIOĞLU, Ayşe (1999), *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- KADIOĞLU, Ayşe (2008), "Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları", Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 21-30.
- KURU, Ahmet T. (2006), *Dynamics of Secularism: State-Religion Relations in the United States, France, and Turkey*, Unpublished Doctor of Philosophy Tesis, University of Washington.
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,
- MC CLELLAND, J. S. (1996), *A History of Western Political Thought*, Routledge, London and New York.
- MILLER, David vd. (1994), *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I*, çev. Bülent Paker-Nevzat Kırac, Ankara: Ümit Yayıncılık,
- MILLER, David vd. (1995), *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, çev. Bülent Paker-Nevzat Kırac, Ankara: Ümit Yayıncılık,
- MOOERS, Colin (2000), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi,
- MOORE, Barrington Jr. (2003), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Şirin Tekeli-Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi,
- PASQUINO, Pasquale (2003), "Komünite ve Toplum", çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editör: Phillipe Raynaud ve Stéphane Riols, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 519-522.
- PELLEGRİN, Pierre (2003), "Aristoteles", çev. Necmettin Kamil Sevil, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Editör: RAYNAUD, Philippe ve Stéphane Riols, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 99-110.
- PENA-RUIZ, Henri (2007), *Laiklik Nedir?*, çev. Ümran Derkunt, İstanbul: Gendaş Kültür A. Ş.
- SABİNE, George (1969a), *Siyasal Düşünceler Tarihi I 'Eskiçağ-Ortaçağ'*, çev. Harun Rızatepe, Ankara: Sevinç Matbaası,
- SABİNE, George (1969b), *Siyasal Düşünceler Tarihi II 'Yeniçağ'*, çev. Alp Öktem, Ankara: Sevinç Matbaası,
- SKINNER, Quentin (1993), "Machiavelli's Discorsi and the Pre-humanist Origins of Republican Ideas", Edit. BOCK, Gisela, Quentin Skinner and Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 121-142.
- ŞAHİN, Köksal (2009), *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus-Devlet*, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- TURNER, Bryan (2008), "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları", Editör: KADIOĞLU, Ayşe, *Vatandaşlığın Dönüşümü*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 107-139.
- VARDAR, Deniz (1997), "Fransa'da (Ulusal Cephe, Front National) Aşırı Sağdan Yeni Sağa", *Toplumbilim Dergisi*, Sayı: 7, s. 27-38.
- VON ASTER, Ernest (2004), *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Haz. Şennur Şenel, Ankara: Phoenix Yayınevi,
- WOOD, Neal (1991), *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Oxford.